

ח' פורת, הנגב - ממדבר לארץ מזרע: פיתוח ויישוב הנגב 1949-1956

Review by: יוסי בן-ארצי

Zion / ציון, Vol. (תשס"ד) 7, pp. 532-534

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70036611>

Accessed: 28/11/2011 04:09

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion /*.

<http://www.jstor.org>

חנינא פורת, הנגב – ממדבר לארץ מזרע: פיתוח ויישוב הנגב 1949–1956, המרכז למורשת בן-גוריון ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שדה בוקר 2002, 7+323 iii עמ'

ספרו השני של חנינא פורת הוא למעשה המשך טבעי לספרו הקודם, 'מישימון לארץ נושבת' (ירושלים 1996), ובמידה רבה פותח לדיון סוגיות רבות בחקר יישוב הנגב בשלושת העשורים האחרונים למאה ה-20. יש להניח שפורת אכן כבר שוקד על הכנת המחקר הזה, בהיותו לא רק תושב הנגב, כי אם גם חוקר מובהק של הגאוגרפיה ההיסטורית והיישובית של הנגב, המקדיש את כל אוניו ויכולתו המחקרית לביסוס הידע על תולדות ההתיישבות בנגב.

בשנים שבהן עוסק הספר שלפנינו נתפס הנגב במוצהר כספר המועדף של מדינת ישראל הצעירה. לאחר מאמץ של קצת יותר מעשור להביא להכללת הנגב במדינה היהודית, מאמץ שכלל ניסויים ומעשים בשטח, הכרה בינלאומית ומאבק צבאי ממושך, יכולה הייתה מדינת ישראל לפעול באופן ריבוני וחופשי לפיתוח הנגב וליישובו על פי צרכיה ויכולותיה. פורת אכן פורס בפניו יריעה רחבה של התכניות והמעשים בשנים 1949–1956, תוך ניתוח מפורט של מהלכי התכנון, בניית מנגנוני הפעולה ויישום התכניות במרחב הכפרי.

התכניות וה'חלומות' לגבי מרחבי הנגב היו מרחיקי ראות והשתלבו ביעדים הגאוגרפיים, הכלכליים והחברתיים של מדינת ישראל. מדיניות פיזור האוכלוסין נועדה להשיג יעדים אלה באופן משולב: קביעת נוכחות לאורך הגבולות ובפנים הארץ; ניצול הפוטנציאל המינרלי והחקלאי; קליטת העלייה ההמונית והשרשתה במעגלי החברה, ועוד. לנגב נועדו אפוא תכניות 'מקצועות שחקים', שנועדו סביב שני צירים עיקריים: האחד – ניצול משאבי טבע מינרליים ופיתוח תעשייתי ועירוני; והאחר – פיתוח חקלאי והקמת מאות יישובים חקלאיים, בעיקר בחלקו הצפון-מערבי. מאמץ נפרד הושקע בפיתוח ובחיבור אילת והערבה אל שאר חלקי הארץ.

לשם הגשמת החלומות הללו הוכנו במשך השנים מספר תכניות מפורטות: רובן מומשו, אם כי לא במלואן, וקצתן הוזנחו ולא מומשו כלל. את התכניות ליוו מנגנוני יישום שונים שקמו לפיתוח הנגב. הבולט שבהם היה 'מפעל הנגב', שפעל למעשה כמשרד אזורי משולב של גופי הקק"ל והסוכנות היהודית והניח יסודות לשיקום שלאחר המלחמה וליצירת התשתית לפיתוח האזור. בשנת 1951 הועתקה משימת פיתוח הנגב ל'חבל הנגב' של הסוכנות היהודית, והוא הפך לגורם המרכזי בתכנון ההתיישבות ובביסוסה, תוך כתיבת ההתאמה של התכניות ושל הרעיונות שהוזרמו מן 'המרכז' לתנאי הנגב ולצורכי מתיישביו. שיאו של מהלך הפיתוח היה כמובן הקמת גוש התיישבות מתוכנן בחבל לכיש, למן המשק הבודד ועד לעיר הנפה (קרית גת). ובדומה לו גושי התיישבות נוספים במערב הנגב ובפינתו הדרום-מערבית (גושי שובל, שרשרת וה'שריעות').

הספר שם דגש רב על התאמת הגידולים החקלאיים לתנאי הנגב, כגון הפלחה והגרעינים וגידולי תעשייה חדשים, כמו כותנה וסלק סוכר. הנתון המרשים ביותר מבין שלל המספרים ה'יבשים' העולים מן המקורות הוא כי כבר בשנת 1954 עובדו בחבל הנגב כתשע מאות אלף דונם אדמה, הן בידי מתיישבי הנגב החדשים, הן בידי הבדווים, הן בידי משקים מן הצפון ומן המרכז שקיבלו לזמן מה 'משבצות' קרקע לעיבוד בנגב. פיתוח נוסף היה בתחום עצי הפרי והירקות. כל אלה הושגו בזכות מאמצים משולבים להובלת מים, לעצירת סחף, ל'שבירת רוחות', לחיפוש מתמיד אחר גידולים מתאימים ולהדרכת החקלאים. בחוות הניסויים (כגון גילת) פותחו שיטות השקיה, דישון וטיפוח גידולים חקלאיים

ותעשייתיים. אלה היו שנים קשות מאוד, שכן היה צורך בהסתגלות למושג 'פיתוח הנגב', בהתאמת המציאות לחלומות ולהיפך, ובהתמודדות יומיומית עם אינספור אתגרים פיסיים ואנושיים. מסקנתו של המחבר (בפרק הסיכום) היא, כי 'מפעל הנגב' אולי לא עמד בציפיות של קברניטי המדינה, אך הגיע להישגים רבי ערך מכל הבחינות: חיזוק האחיזה בנגב, צבירת ניסיון מעשי בחקלאות מדברית והנחת תשתית לקליטת רבבות עולים במרחב הכפרי והעירוני. בסופה של תקופת המחקר היו בנגב כשישים מושבים וקיבוצים חדשים, וכן עיר ראשית (באר שבע) ו'ערי שדה' (כגון שדרות ונתיבות). צעדים ראשונים כבר החלו להיעשות בכיוון הר הנגב והערבה בואכה אילת.

עם זאת, המחבר מטיב לתאר את ירידתו ההדרגתית של הנגב מ'ספר מועדף' ל'ספר פריפריאלי', המתחרה על משאבים עד עצם היום הזה. פורת מוצא סיבות רבות לפער שבין התכניות למציאות. הוא תולה פער זה בכמה גורמים. ראשית, אי-הפנמת הקשיים האובייקטיביים של 'יצירת ייש מאין' באזור קשה מבחינה אקלימית, יבש, סחוף-רוחות ובעל קרקע הדורשת השבחה מתמדת. שנית, הממד האנושי: ריבוי גורמים השולחים ידם בשטחי עשייה שונים, דבר היוצר מנגנונים יקרים ומסורבלים, כפילויות, בזבוז משאבים וחיכוכים מיותרים. ההקצאות הממשלתיות לא תאמו את הצרכים ולא את ההצהרות הרשמיות על העדפת הנגב. פיתוח התשתית התעכב, סכומי עתק הוצאו על קידום הפיתוח התעשייתי מתוך הנחה (מוטעית) בדבר עושרו הטבעי של הנגב, ועיירות (כמו ירוחם) הוקמו במקום גאוגרפי שלא הצדיק במיוחד את קיומן. למרות כל אלה, סבור המחבר, ההישגים בפיתוח הנגב וביישובו בשנים הנדונות רבים וראויים להערכה, בעיקר בתחום הגאוגרפי-אסטרטגי, בביסוס החקלאות במדבר ובקליטת מאות משפחות עולים.

ספרו של פורת 'נקטע' בשנת 1956, ללא סיבה של ממש, העולה מן המחקר או ממאמצי פיתוח הנגב. אמנם 'מלחמת סיני' שינתה את ההווה הביטחונית היומיומית ואפשרה עשור של שקט והרחבת ההתיישבות, אך אין היא 'נקודת מפנה' היסטורית במחקר אזורי מסוג זה. אדרבה, המחבר עצמו קובע בסוף הספר כי התשתית שהונחה הייתה 'בסיס לתנופה שצריכה הייתה לפתח את הנגב בשנות הששים – אך למרבה הצער, לאחר מלחמת ששת הימים, לא ראתה עוד המדינה את הנגב כספר מועדף...' (עמ' 237).

הקורא תמה, מדוע לא המשיך המחקר עצמו אל מעמקי שנות הששים, טרם מלחמת 1967, וכיצד נעצרה 'התנופה' בשנים אלה דווקא, בטרם הופנו העדיפויות ל'אזורים החדשים'? מה השתנה וכיצד השתנה בין השנים 1956–1967? האם אכן מדובר בשתי תקופות משנה המצדיקות שני מחקרים מקיפים על יישוב הנגב? האומנם יבוא מי ויחקור עתה את השנים 1956–1967 כפרק בעל משמעות בתולדות הנגב? במובן זה טעה לדעתי החוקר בקביעת משך הזמן הנדון בספר, שכן אין לך חוקר כמותו שיכול להעמיק ולהרחיב את היריעה עד נקודת המפנה האמיתית של 1967.

חיסרון מסוים יש לראות גם בהעמדת הספר כולו על מסמכים רשמיים, על דו"חות, על קובצי נתונים, על מפות ועל חומר ממסדי אחר. תהליך ההתיישבות בנגב בשנים אלה ראוי גם ל'האנשה', וכן להארת הפן התכנוני והיישומי מן ההיבט של האדם המיישב והמתיישב. הפסס האנושי העשיר שהגיע אל הנגב או הובא אליו בשנים אלה, ותהליכי ההסתגלות שעבר במובן האיש, העדתי, החברתי והתרבותי, הם שהפихו את רוח החיים בתכניות המשרדיות ובתשתית הפיסית. הספר חף מכל אלה בידעין ואולי במכוון, אך מחקר גאוגרפי-היסטורי מדעי המבוסס על תעודות ארכיוניות ודו"חות יבשים, מדויק ככל שיהיה, אינו יכול להתעלם גם 'מרוח הזמן' ומן הנפשות שפעלו במרחב הנחקר.

'נפשות' אלה היו הן אנשי הממסד, הן העולים והמתיישבים, הן המדריכים והמתנדבים שהגיעו לקול קריאת התנועה (בעיקר תנועת המושבים) וחיו עם העולים. חשוב לברר את הלכי הנפש, את אופי 'האישיות' ואת החוויה החברתית לא פחות מאשר להכיר את מכסות המים, את התקציבים ואת התשתית של 'מפעל הנגב'. אלה חסרים בספר עד מאוד.

ייתכן שקיומו של ספר אחר, 'הגרעין והריחיים', מאת דבורה הכהן (תל-אביב 1998), הוא שהרחיק את המחבר מן הפן האישי-החברתי-התרבותי של הפיכת הנגב ממדבר לארץ מורע. הכהן הסתמכה גם היא על ארכיונים דומים, אך שילבה בזהירות גם ראיונות עם המתיישבים ועם הקולטים – אנשי מחלקת ההתיישבות, מדריכים ומתנדבים ממושבים ומקיבוצים שהגיעו לנגב. הללו אכן סייעו בידה לצקת תמונה מגוונת, רבת פנים ועשירה בחוויה האנושית של המעשה החלוצי הענק של הפיכת הנגב למרחב התיישבותי של העולים החדשים במושבי העובדים. יש להניח שאם פורת היה מעשיר את מחקרו גם בהיבטים האישיים והאנושיים, היינו זוכים לתובנות מעמיקות יותר בכל הנוגע לקושי העצום של פיתוח הנגב ויישובו, וכך הייתה מובנת יותר הפיכתו ל'ספר פריפריאלי'.

למרות נקודות הביקורת הללו, ביחס לזמן המחקר ו'לרוח הזמן' הנפקדת מן המחקר, מוסיף הספר שלפנינו נדבך רב ערך לתולדות ההתיישבות בנגב. נדבך זה מעבה את שרשרת המחקרים על הנגב מנקודת מבט היסטורית-יישובית, שחנינא פורת עצמו תרם לה חוליות נוספות, וניתן להניח שעוד טמונים בגנוזי מקורות רבים להמשך המחקר הנוכחי.

יוסי בן-ארצי